

ПОСТРАДЯНСЬКІ КРАЇНИ ОРГАНІЗЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА : ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано зміни в структурі ВВП і зовнішньої торгівлі пострадянських країн Організації Чорноморського економічного співробітництва в 1990–2003 рр. Тривалий перехід від централізовано-планової системи до ринкової економіки супроводжувався низкою позитивних змін в загальній структурі виробництва, проте, некомплексність і непослідовність реформ призвели до появи нових структурних диспропорцій. Корегування макроструктурної політики, пріоритетний розвиток внутрішніх ринків і відмова від експорторозширюючої моделі зростання є необхідними передумовами для побудови конкурентоздатної економіки в пострадянських країнах ЧЕС.

Конкурентоспроможність постсоціалістичних країн залежить від масштабів і глибини інституційних і структурних трансформацій, направлених на ефективне використання всіх переваг чинників національних економік. Проблематиці підвищення конкурентоспроможності присвячено безліч досліджень як в країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) і Балтії, що здійснили “шоковий” перехід до ринку і що стали в 2004 р. членами Європейського Союзу (ЄС), так і в країнах, що проводили поступові реформи, які супроводжувалися тривалим спадом ВВП і погіршенням соціально-економічних показників в порівнянні з дореформенним періодом.

Дане дослідження присвячено аналізу макроструктурних змін в шести пострадянських країнах Організації Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) – Азербайджані, Вірменії, Грузії, Молдові, Росії і Україні і виявленню структурних диспропорцій, які перешкоджають підвищенню їх міжнародної конкурентоспроможності.

1. Порівняльний аналіз структури ВВП країн ЧЕС і держав ЦСЄ і Балтії – нових членів ЄС

Структурні зміни розглядаються з використанням запропонованого О. Белорусом і А. Скаленко (Україна) методу аналізу процесів трансформації національних економічних механізмів у взаємозв'язку із об'єктивними законами глобального розвитку, що поєднує дві принципово різні форми – ендогенний стихійний саморозвиток і носеологічний соціально опосередкований організований розвиток [1, 439–442].

Системне реформування економік в короткі терміни забезпечило перехід восьми країн ЦСЄ і Балтії – Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії і Естонії до ринкових відносин. Після короткочасного спаду дореформений рівень

ВВП був відновлений, а потім і перевершений в Угорщині, Польщі, Словаччині, Словенії і Чехії вже в 1993–1994 рр. Методи «шокової терапії» були успішно застосовані і в пострадянських балтійських країнах. Починаючи з 1995 р., валовий національний дохід на душу населення країн ЦСЄ і Балтії постійно збільшувався, і сім із них увійшли до вищої підгрупи економік з середнім, а Словенія – в групу з високим рівнем доходів (по класифікації Всесвітнього Банку). Всі вісім країн менш ніж за п'ятнадцять років змогли створити економіки, здатні протистояти конкурентному тиску спільного ринку ЄС. Менш радикальними були реформи в Болгарії і Румунії, де спад продовжувався до кінця 1990-х рр. (табл. 1) [2, 20; 3, 130; 4, 254–261].

Таблиця 1

Валовий національний дохід на душу населення (ВНД_{рс}), структура економіки і показники інвестиційного клімату в постсоціалістичних країнах ЧЕС і країнах ЦСЄ та Балтії - членах ЄС з 2004 р.

Країна	ВНД _{рс} (2003 р.)		Структура економіки (частка доданої вартості % ВВП)						Показник		
	US\$ ¹	PPSS ²	Аграрний сектор		Промисловість і будівництво		Сфера послуг		структурного розвитку економіки KSD	Інвестиційного ризику ICRG ³	
			1990	2003	1990	2003	1990	2003		1990	2003
Постсоціалістичні країни Організації Чорноморського економічного співробітництва											
Азербайджан	810	3380	24	16	44	54	32	29	0,47	0,41	9
Албанія	1740	4700	37	25	47	19	16	56	0,19	1,27	8
Вірменія	950	3770	17	24	52	38	31	38	0,45	0,61	8
Болгарія	2130	7610	18	12	51	27	31	61	0,45	1,56	11,5
Грузія	830	2540	32	21	33	23	35	56	0,54	1,27	.
Молдова	590	1750	43	23	33	25	24	53	0,32	1,13	6,5
Росія	2610	8920	17	5	48	34	35	61	0,53	1,56	9
Румунія	2310	7140	20	12	50	36	30	52	0,43	1,08	8,5
Україна	970	5410	26	14	45	40	29	46	0,41	0,85	6
Країни Центральної і Східної Європи - члени ЄС з 2004 р.											
Угорщина	6330	13780	15	4	39	31	46	65	0,85	1,86	12
Латвія	4070	10130	22	5	46	24	32	71	0,47	2,45	11
Литва	4490	11090	27	7	31	34	42	59	0,72	1,44	11
Польща	5270	11450	8	3	48	31	44	66	0,79	1,94	11
Словаччина	4920	13420	8	4	59	30	34	67	0,52	2,03	12
Словенія	11830	19240	6	3	46	36	48	61	0,92	1,56	10
Чехія	6740	15650	7	4	45	40	47	57	0,87	1,33	12
Естонія	4960	12480	17	5	50	30	33	65	0,49	1,86	10
Країни з низькими доходами	450	2190	29	25	31	25	40	50	0,67	1,00	6,8
Країни з середніми доходами	1920	6000	13	11	39	38	48	51	0,92	1,04	8,7
Країни з високими доходами	28550	29450	3	2	33	27	64	71	1,78	2,45	11,4
Весь світ	5500	8180	6	4	34	28	60	68	1,50	2,13	8,8

Примітки:

1. Номінальний ВНД в доларах США, розрахований за методологією Всесвітнього Банку (Atlas method)

2. Реальний ВНД в інтернаціональних доларах (PPSS) з урахуванням паритету купівельної спроможності (ППС) долара США в даній країні.

3. Показник ризику (інвестиційний профіль) 8 і менше по 12-бальній шкалі PRS Group's International Country Risk Guide (ICRG) вказує на несприятливий інвестиційний клімат в країні (високий ризик націоналізації інвестицій, неможливість репатріації прибутку іноземним інвестором і ін.).
Розраховано за джерелами: [4; 5].

Керівництво пострадянських країн ЧЕС нехтувало науково обґрунтованими рекомендаціями вітчизняних і зарубіжних економістів і відмовилося від моделі “шокової терапії”, вибравши шлях поступової трансформації, проте, відсутність комплексності і непослідовність реформ, а також розрив торгових і виробничих зв'язків, що склалися в радянський період, призвели до тривалого і глибокого спаду ВВП [5, 294–295]. За експертними оцінками (Є. Авдокушин, Росія), зниження об'ємів виробництва в країнах Співдружності Незалежних Держав (СНД) було на 60% викликано розпадом економічного простору СРСР і ще на 20% – скороченням товарообміну із країнами Ради Економічної Взаємодопомоги після її розпуску [6, 349]. Крім того, в пострадянських країнах ЧЕС практикувалося надання «вибраним» підприємствам субсидій, податкових пільг, а також кредитів Центральних (Національних) Банків під низькі відсотки за рахунок грошово-кредитної емісії в період гіперінфляції [4, 14]. По суті, відбувалося формування патерналістської моделі розвитку з використанням державних ресурсів на користь привілейованих бізнес-груп.

Обмеження рівня монетизації економіки під гаслами захисту від гіперінфляції супроводжувалося тривалими затримками заробітної платні в бюджетному секторі і на державних підприємствах, що викликало падіння купівельної спроможності населення, кризу неплатежів і бартеризацію економіки. У результаті псевдомонетарна політика, що проводилась в пострадянських країнах ЧЕС, приборкала не тільки гіперінфляцію, але і виробництво. В. Сиденко (Україна), характеризує «пастки» посткомуністичній трансформації, відзначає: “Показово, що придушення економічного розвитку під квазі-дефляційним шоком може викликати подобу макроекономічної стабілізації, оскільки в цьому випадку серйозне зниження ефективного попиту спонтанно зменшує темп інфляції, зупиняє цілковите падіння грошової одиниці і виключає дефіцит на товарному ринку.... В багатьох посткомуністичних країнах, зокрема, в Росії і Україні, саме цей вид шоку був сприйнятий як знак макростабілізації” [7, 69].

Ф. Ле Галл (США) і О. Хаврилишин (Україна), характеризує початковий період трансформації в країнах СНД, відзначали ту особливість, що елітні групи за рахунок державної фінансової підтримки і надання привілеїв мали значні прибутки, що породжувало втечу капіталу і корупцію. Річний обсяг нелегального вивозу капіталу з України в 1991–1993 рр. склав 8–10 млрд. доларів США, або 12–15% ВВП; цей самий показник для Росії склав 25–30 млрд. доларів, або 10–12% ВВП [8, 83], А. Ілларіонов (Росія) підкреслив, що відмова урядів країн СНД від “шокової терапії” на користь стратегії поступових реформ була явною помилкою. Насправді населенню Росії й інших країн СНД довелося випробувати справжній і притому вельми тривалий шок внаслідок кризового спаду виробництва і катастрофічного зниження життєвого рівня [9, 2].

К. Міхалопулос і Д. Тарр (США) відзначили, що "...стратегія повільної реалізації реформ переважно приводить в нових незалежних країнах до отримання результатів, зворотних тим, на які розраховували" [10, 245]. В 1990 р. ВВП Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови, Росії і України складав 3,3% світового ВВП, а до 2000 р. їх частка в світовому виробництві знизилася до 0,95%. До середини 1990-х рр. понад 25% населення пострадянських країн ЧЕС опинилося за межею бідності, маючи в своєму розпорядженні дохід на душу населення не більше \$2 в день [4; 254, 260–261; 5, 280–281; 11, 234–235].

Примітно, що в Албанії, що здійснила трансформацію економіки методом "шокової терапії", спад ВВП протягом 1990–2003 рр. взагалі не мав місця. К. Курета (Албанія) відзначив: "Головним напрямом реформ була швидка приватизація економіки, розвиток вільної ініціативи і приватного сектору" [12, 59]. Будучи до початку реформ найбіднішою країною Європи, Албанія в 2003 р. з ВНД на душу населення розміром \$1740 увійшла до групи країн із середнім рівнем доходів, випередивши Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову і Україну [4, 255; 5, 294].

Однією з цілей ринкових реформ була трансформація індустріально-аграрної структури економіки відповідно до тенденцій світового розвитку. Проаналізуємо зміни в структурі ВВП країн ЦСЄ, Балтії і ЧЕС, порівнюючи частки доданої вартості, виробленої в трьох секторах – аграрному, індустріальному і сфері послуг в 1990 р. і в 2003 р. Абстрагуючись від істотної диференціації якості і спектру послуг в різних країнах, введемо показник рівня структурного розвитку економіки K_{SD} , що визначається як

$$K_{SD} = S_{SERV} / (S_{AGR} + S_{IND}),$$

де S_{SERV} , S_{AGR} і S_{IND} - відповідно частки сфери послуг, аграрного і індустріального (включаючи будівництво) секторів у ВВП.

Як показано у табл. 1, протягом 1990-2003 рр. структура економік пострадянських країн ЧЕС, за винятком Азербайджану, покращала, дещо наблизившись до структури розвинутих економік (в 2003 р. при середньому значенні $K_{SD} = 2,45$ поміж постіндустріальних країн найвищий показник структурного розвитку $K_{SD} = 3,00$ був у США).

Відзначимо, що міра наближення структури національної економіки до структури світового господарства поряд із інтегральним показником ризику інвестування ICRG достатньо глибоко відображає досягнутий рівень конкурентоспроможності. В 2003/4 р. жодна з пострадянських країн ЧЕС не увійшла до першої половини списку із 102-х найбільш конкурентоспроможного країн світу, зайнявши місця з 70-го по 94-е (за оцінками Всесвітнього Економічного Форуму). Ранг конкурентоспроможності двох найбільших індустріальних країн ЧЕС космічних держав Росії і України знизився (відповідно 70-те і 86-те місця), тоді як економіки ЦСЄ і Балтії зайняли місця з 20-го (Естонія, що випередила багато розвинутих країн) по 60-е (Польща) [4, 248–251].

Ринкова трансформація, що супроводжувалася розширенням співпраці з транснаціональними корпораціями (ТНК), сприяла підвищенню конкурентоспроможності економік ЦСЄ і Балтії за рахунок пріоритетного розвитку

високотехнологічних галузей (виробництво автомобілів в Словаччині, Словенії і Чехії, телекомунікаційного устаткування і електроніки в Угорщині і Естонії і т.п.) [13, 2]. В той же час в пострадянських країнах ЧЕС не була створена база для прискореної технологічної модернізації народного господарства. Пільги і преференції надавалися виключно традиційним секторам, що перешкоджало створенню інноваційних виробництв і призвело до зміщення економіки у бік експортноорієнтованих низькотехнологічних галузей, деградації внутрішнього ринку і масовому відтоку кваліфікованої робочої сили із сфери науки, освіти, охорони здоров'я і конверсійних підприємств оборонного комплексу в роздрібну торгівлю, "човниковий бізнес" або в еміграцію. В економіках пострадянських країн ЧЕС виникли нові внутрігалузеві структурні диспропорції. В товарному виробництві більш ніж удвічі зменшилася частка машин і промислового устаткування і зросла частка продукції експортноорієнтованих галузей – нафтогазовидобувної в Азербайджані і Росії, чорної і кольорової металургії у Вірменії, Грузії, Молдові і Україні. Особливо значним був спад виробництва літаків, верстатів із програмним управлінням, електроніки і іншої високотехнологічної продукції в Росії і Україні, які раніше не поступалися «локомотивам європейської економіки» – Німеччині і Франції по кількості фахівців, зайнятих в науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах [5, 310–311].

В Азербайджані, Грузії, Молдові, Росії і Україні знизилася питома продуктивність сільського господарства, а загальне зменшення оброблюваних площ супроводжувалося збільшенням посівів соняшнику і інших експортних культур і скороченням кормової бази тваринництва і птахівництва, тому в жодній пострадянській країні ЧЕС не було вирішене завдання самозабезпечення продовольством. Індекс виробництва продуктів харчування зменшився в кінці 1990-х рр. до 60,6 в Азербайджані; 76,8 у Вірменії; 85,2 в Грузії; 53,2 в Молдові; 64,4 в Росії і 52,3 в Україні (рівень 1989–91 = 100) [5, p.288–299; 12, p.236–237].

2. Зміни структури зовнішньої торгівлі країн ЧЕС, ЦСЄ і Балтії

В 1995 р. індекс лібералізації економіки (по шкалі Всесвітнього Банку від 0,0 для централізовано-планової економіки до 1,0 для ринкової економіки) перевищив 0,9 в Чехії і Естонії і 0,85 в Угорщині, Латвії, Литві, Польщі, Словаччині і Словенії. Менш завершеними були реформи в країнах ЧЕС, де індекси лібералізації склали 0,7 в Албанії і Румунії; 0,6 в Болгарії, Молдові і Росії; 0,5 у Вірменії, Грузії і Україні і 0,45 в Азербайджані. Найшвидшими і глибокими у всіх країнах були реформи, направлені на лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності [14, 14]. Країни ЦСЄ, Балтії і ЧЕС, за винятком Албанії, Вірменії і Грузії, по частці експорту D_{exp} у ВВП увійшли до групи з середнім ($D_{\text{exp}} = 20 \pm 34\%$) і високим ($D_{\text{exp}} > 35\%$) рівнем відкритості економік по відношенню до зовнішньої торгівлі [15, 23]. Як показано в табл. 2, експортна квота за 1996–2000 рр. в Болгарії, Молдові, Росії і Україні удвічі перевищувала аналогічну квоту країн з високими доходами, а в Угорщині, Словаччині, Словенії, Чехії і Естонії – більш ніж утричі. Проте, Росія і Україна, як і раніше, залишалися країнами з високим рівнем тарифних і нетарифних обмежень відносно імпорту, що перешкоджало їх вступу до Всесвітньої Торгівельної Організації.

Таблиця 2

Структура зовнішньої торгівлі товарами в 1990-2000рр. в постсоціалістичних країнах ЧЕС і країнах ЦСЄ та Балтії – членах ЄС з 2004 р.

Країна	Експорт ¹			Частка в імпорті ² , %			Частка Дехр експорту товарів у ВВП, %	
	Частка оброблених товарів, %		Рівень концентрації експорту, %	Машини і обладнання	Енергоносії	Продовольчі товари	1990 ³	2000
	Всього	Товари high tech						
Постсоціалістичні країни Організації Чорноморського економічного співробітництва								
Азербайджан	31,3	0,7	78,7	38,2	10,9	16,5	33,9	35,7
Албанія	67,9	0,7	98,4	16,6	8,4	23,8	10,9	7,0
Вірменія	61,9	1,3	66,4	8,6	27,9	28,	28,4	15,2
Болгарія	66,5	2,4	73,9	22,6	26,6	6,6	24,3	39,5
Грузія	66,2	0,5	73,3	28,3	18,8	22,4	28,9	10,5
Молдова	27,3	1,1	69,8	10,3	26,0	3,5	33,0	36,6
Росія	25,5	4,0	833,6	24,0	1,7	17,5	18,3	41,9
Румунія	78,1	3,1	85,4	26,4	16,5	6,1	13,0	28,2
Україна	68,9	7,6	67,2	18,0	41,2	6,3	29,0	45,2
Країни Центральної і Східної Європи - члени ЄС з 2004 р.								
Угорщина	85,1	19,6	90,1	41,2	11,9	4,5	30,3	61,4
Латвія	57,2	2,4	96,9	18,9	4,9	9,5	41,4	26,1
Литва	66,9	7,9	75,9	14,8	17,2	7,2	45,5	34,4
Польща	77,6	2,3	57,8	26,6	8,3	6,0	23,4	20,0
Словаччина	82,3	4,1	80,7	37,3	14,8	8,7	20,9	62,1
Словенія	91,1	4,9	93,3	17,8	3,3	5,6	25,5	48,3
Чехія	88,5	8,9	91,7	54,0	9,1	5,0	34,9	28,5
Естонія	70,1	8,9	97,9	31,6	7,3	12,1	32,9	63,6
Країни з низькими доходами	56,9	3,4	75,2				12,4	20,2
Країни з середніми доходами	66,3	13,9	21,8				17,4	27,9
Країни з високими доходами	82,2	18,1	19,3				15,3	18,6
Весь світ	79,0	16,6	22,9	41,5	7,2	7,1	15,4	20,3

Примітки:

1. Середньозважені показники за 1996-2000рр.
2. Частка трьохосновних груп (категорії Standard International Trade Classification) в загальному обсязі експорту товарів.
3. Для республік СРСР в 1990р. – середня величина частки експорту та імпорту в ВВП. Розраховано за джерелами: [4; 5; 11; 17].

Міра концентрації експорту, що вимірюється як частка товарів трьох груп Стандартної міжнародної торгової класифікації в загальному об'ємі експорту, була в постсоціалістичних країнах надзвичайно високою – від 57,8% в Польщі до 98,4% в Албанії, що в два-три рази перевищувало аналогічний показник в пост-індустріальних державах [16; 77, 139]. В експорті пострадянських країн ЧЕС частка оброблених товарів була значно меншою від середньосвітової, незважаючи на високий рівень промислового розвитку, а по частці товарів високих технологій ці країни, окрім України, відставали не тільки від розвинутих країн, але і від Угорщини, Чехії або Естонії [12, 238–239].

Конкурентоспроможність пострадянських країн ЧЕС обумовлена в даний час не стільки об'єктивними перевагами в забезпеченості природними ресурсами, скільки суб'єктивно встановленою низькою вартістю робочої сили. Проте орієнтація на збільшення експорту обмеженого асортименту товарів з невисокою доданою вартістю суперечить тенденціям розвитку світової економіки. Частка енергоносіїв, сировини і металів в світовій торгівлі знижується, тоді як зростання виробництва цих товарів в державах з перехідною економікою і країнах, що розвиваються, призводить до посилювання конкуренції між ними і зниженню цін на світових ринках. За останнє десятиріччя тільки протягом одного року спостерігалось різке падіння цін на нікель (на 50%), пшеницю і рослинну олію (31%), алюміній (20%) і інші сировинні товари, що неминуче позначалося на погіршенні торгового балансу пострадянських країн ЧЕС [16, 75–76; 691–692].

Модель експортноорієнтованої економіки об'єктивно сприяла пригніченню внутрішнього виробництва, а слабо диверсифікована структура експорту при обмеженому асортименті конкурентоспроможних товарів призвела до надмірної залежності пострадянських країн ЧЕС від кон'юнктури світових ринків, що спричинило загрозу національній безпеці. Так, в 1998 р. зниження на третину світових цін на основний російський експортний продукт – нафту було однією з причин фінансової кризи і дефолту в Росії.

Збереження моделі експортної спеціалізації, що склалася в пострадянських країнах ЧЕС в процесі переходу до ринку, призведе до закріплення за ними стратегічно безперспективних низькотехнологічних і екологічно проблемних секторів глобальної економіки, а повільний хід структурних реформ перешкоджає зменшенню їх гіпертрофованої імпортозалежності. Середня імпортна квота за 1996–2000 рр. склала в Азербайджані 39, у Вірменії 38, в Грузії 25, в Молдові 47, в Росії 26 і в Україні 32% ВВП [16, 682]. Частка енергоносіїв в імпорті Молдови і України значно перевищує частку машин і устаткування. В імпорті Азербайджану, Вірменії, Грузії і Росії частка продовольчих товарів співрозмірна із часткою машин і технологічних ліній. В імпорті промислового устаткування частка новітніх машин не перевищує 10%, що сприяє консервації технологічного відставання. За винятком ресурсно самодостатньої Росії, велика частина імпорту (сировина і енергоносії) використовується в пострадянських країнах ЧЕС для виробництва експортних низькотехнологічних товарів, що перешкоджає розвитку внутрішнього ринку і зростанню економіки країни в цілому.

В ході реформ в пострадянських країнах ЧЕС змінилася і структура сукупного споживання. Гіперінфляція початку 1990-х рр. знецінила депозити, і ВВП витрачався домашніми господарствами, підприємствами і урядом переважно на споживання. В 1990–1999 рр. темпи зменшення об'ємів валових внутрішніх інвестицій склали у Вірменії 29,5; в Грузії 51,2; в Молдові 20,0; в Росії 13,3 і в Україні 24,8%. Залученню масштабного зарубіжного капіталу до України, Росії і інших пострадянських країн ЧЕС перешкоджає нестабільність економічного законодавства і відсутність ефективних механізмів захисту прав власності інвесторів. Винятком є Азербайджан, що став лідером серед постсоціалістичних економік ЧЕС по притоку прямих іноземних інвестицій на душу населення (\$419 за 1989–2000 рр.), випередивши не тільки пострадянські країни, але і асоційованих членів ЄС – Болгарію і Румунію [2,

13; 5, 294–295; 17]. Проте всі пострадянські країни ЧЕС, особливо Росія і Україна, мають об'єктивні передумови для прискорення “наздоганяючого розвитку” економіки, оскільки їх системи освіти забезпечують високу якість людського капіталу, необхідного для раціонального використання “дифузії технологій” (“technological diffusion”) і “ефектів переливу” (“spillover effects”) від більш розвинутих в технологічному і інформаційному відношенні країн [18, 31–32].

Варто зазначити, що для переходу економіки до інноваційної моделі розвитку недостатньо одних заходів державного протекціонізму. Об'єктивно існуюча протидія західних ТНК спробам підприємств з пострадянських держав вийти на світовий ринок з продукцією наукоємких галузей може бути подоланий в малих країнах ЧЕС (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова) тільки при реалізації інноваційних технологій, що імпортуються і національних, в співпраці з провідними світовими компаніями. В той же час Росія і Україна, що має в своєму розпорядженні розвинуту фундаментальну науку і технічні досягнення світового рівня (авіація, ракетно-космічні системи, нанотехнології, кріотехніка, отримання особливо чистих металів і кристалів і ін.) мають необхідні передумови для переходу до інноваційної моделі економіки з ендегенним типом розвитку.

Сучасні економіки пострадянських країн ЧЕС знаходяться на різних стадіях трансформації, проте, у всіх шести країнах суб'єктивні помилки в проведенні ринкових реформ привели до негативних змін в структурі товарного виробництва, скороченню внутрішнього ринку і формуванню експортрозширюючої моделі зростання. Некомплексність трансформації погіршила параметри основних чинників виробництва і попиту, що визначає стійкість економічного макросередовища (детермінанти “національного ромба конкурентоспроможності” в концепції М. Портера [19, 260–264]), що не компенсується позитивними зрушеннями в інших сферах (зміцнення національних валют, лібералізація торгівлі, створення комерційних банків, недержавних страхових компаній і ін.).

Необхідними передумовами підвищення конкурентоспроможності і переходу пострадянських країн ЧЕС до інноваційної моделі зростання є наукове забезпечення стратегічного планування економіки, пріоритетний розвиток внутрішнього ринку, зміцнення системнорегуляторної функції держави, створення стабільного інституційного середовища, демонополізація сировинного, енергетичного і транспортного секторів, диверсифікація експорту, підтримка наукоємких виробництв і поліпшення інвестиційного клімату.

Література

1. Білорус О. Г., Скаленко О. К. *Глобальний розвиток і антикризовий потенціал перехідної економіки / Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с. – С. 439–453.*
2. Михалопулос К., Тарр Д. *Краткий обзор перемен со времени обретения независимости // Внешняя торговля в новых независимых государствах. – Вашингтон: Всемирный Банк / ПРООН, вып. 13, 1995. – С. 1–27.*
3. Ханссон А. *Политико-экономический анализ макроэкономики и внешнеторговой политики Эстонии // Внешняя торговля в новых*

- независимых государствах. – Вашингтон: Всемирный Банк / ПРООН, вып. 13, 1995. – С. 130–136.
4. *World Development Report 2005. A Better Investment Climate for Everyone. A copublication of the World Bank and Oxford University Press. Oxford University Press, Inc. New York, 2004. – 288 p.*
  5. *World Development Report 2000/2001. – The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank, Wash.D.C. – New York: Oxford University Press, 2002.*
  6. Авдокушин Е.Ф. Экономические интеграционные процессы стран СНГ/ Международные экономические отношения. – М.: Юристъ, 1999. –С. 348–365.
  7. Sidenko V. *The shocks and traps of post-communist economic transformations // Political Thought, №4, 1997. – P. 64–78.*
  8. Ле Галл Ф., О. Хаврилишин. Украина: направления развития торговой и валютной систем еще не определены // Внешняя торговля в новых независимых государствах. – Вашингтон: Всемирный Банк / ПРООН, вып. 13, 1995. – С. 65–84.
  9. Илларионов А. В. России шоковой терапии не было / Известия, № 19, 1 февраля 1994 г. – С. 2.
  10. Михалопулос К., Д. Тарр. Рекомендации в области торговой политики / Внешняя торговля в новых независимых государствах. Вашингтон: Всемирный Банк / ПРООН, вып. 13, 1995. – С. 243–261.
  11. *World Development Report 2002. Full Report. – The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank, Wash.D.C. – New York: Oxford University Press, 2003.*
  12. Kureta Q. *Eastern Europe & Balkans // Greek Exporters. Trade & Economic Bulletin, Athens, European pic., 2002. – P. 59–60.*
  13. Allen T. *Specialisation of Candidate Countries in Relation to EU /Statistics in Focus. External Trade. Theme 6 – 6/2001, Eurostat. – Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.*
  14. *From Plan to Market. World Development Report 1996. World Bank, Wash.D.C. New York: Oxford University Press.*
  15. *The World Bank Atlas, 1996. World Bank, Washington D.C., 1996.*
  16. Устинов И. Н. *Мировая торговля: статистическо-энциклопедический справочник. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 848 с.*
  17. *A World Free of Poverty. Countries at a Glance / The World Bank Group, Washington D.C. – 1996–2004.*
  18. Verspagen B. *A Global Perspective on Technology and Economic Performance // Dyker D. & Radoevic S. (eds). Innovation and Structural Change in Post-Socialist Countries: A Quantitative Approach. – Kluwer Academic Publishers, 1999.*
  19. *Мировая экономика: Учебник / Под. ред. проф. А. С. Булатова. – М.: Экономистъ. – 734 с.*

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2008 р.